

Харченко Н. П.

ЛЕГІТИМНІСТЬ ТА ІНШІ ОЗНАКИ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВИ

На початку нового ХХІ століття Україна знову вступила в період політичних та економічних реформ, які безпосередньо торкаються усіх сфер життя суспільства. На наших очах відбуваються зміни в побудові, принципах суспільного життя, з'являються нові ідеологічні напрямки, структури, основи функціонування розвитку суспільства, формується новий, дещо змінений тип державного механізму.

Актуальність визначення ознак механізму держави пов'язана, в першу чергу, з тим, що сучасний державний апарат в Україні проходить стадію реконструкції, становлення та розвитку. В цей час дуже важко відбувається усвідомлення суспільством місця та ролі всіх органів державного апарату в управлінні державою, в системі конкретизації та розподілу повноважень. А у зв'язку з політичними змінами, які відбуваються останнім часом, з підтримкою ідеї та загальнодержавної мети щодо створення правової держави, це питання та його проблематика привертають пильну увагу вітчизняних теоретиків права.

Однак механізм держави як правовий інститут викликає на сьогодні ряд дискусій щодо його тлумачення та визначення. В цілому можна визначити, що механізм держави - не статична сукупність його складових елементів, а система державних організацій в їх органічному взаємозв'язку і взаємодії.

Механізм держави призначений не тільки управляти суспільними справами, а й забезпечувати життєдіяльність всього суспільства. А тому, будучи засобом реалізації певних політичних рішень, він відіграє провідну роль в економічному, соціально-культурному будівництві.

Не можна визначити поняття механізму держави без детального аналізу його ознак.

Корельський В.М. зважаючи на приведені визначення дозволяє виділити наступні характерні чотири ознаки механізму держави:

1. Це цілісна ієрархічна система державних органів і установ. Цілісність її забезпечується єдиними принципами організації і діяльності державних органів і установ, єдиними задачами і цілями їхньої діяльності.

2. Первинними структурними частинами (елементами) механізму є державні органи й установи, у яких працюють державні службовці (чиновники, іноді їх називають керівниками). Державні органи зв'язані між собою початками субординації і координації.

3. Для забезпечення державної владної волі він має безпосередні знаряддя (установи) примусу, що відповідають технічному рівню кожної епохи, — збройні заго-ни людей, в'язниці й ін. Без них не може обійтися жодна держава.

4. За допомогою механізму практично здійснюється влада і виконуються функції держави [0, с. 157].

Однак представлена система ознак не є такою повною, як її подає професор Скакун О.Ф. Вона визначає наступні ознаки механізму держави:

1) структурована система — її структура складається з елементів, тісно зв'язаних між собою. Політико-організаційну основу системи складають органи держави, територія держави, збройні сили й інші державні військові формування, державні символи, столиця держави;

2) ієрархічна система — побудована на засадах субординації і координації. Ієрархія просліджується в розчленованості державного механізму на різні державні органи, блоки, підсистеми, що знаходяться в супідрядності один до одного і повинні діяти скоординовано — разом, злагоджено і без збоїв. Одну з підсистем держави утворюють вищі органи держави (парламент, уряд, глава держави), іншу — центральні органи виконавчої влади (міністерства, комітети, фонди). Існує підсистема виконавчої влади місцевого рівня: державні адміністрації і їх глави. Судові і правоохоронні органи (прокуратура, міліція, служба безпеки) складають свою, внутрішню, ієрархічну структуру;

3) цілісна система — побудована на єдиних принципах, має єдині задачі і мети діяльності. Кожний із суб'єктів механізму держави як його системний елемент органічно обумовлений всіма іншими його елементами і функціонуванням системи в цілому;

4) функціонуюча (реально працююча) система — перебуває в динаміку, розвитку завдяки використанню набору засобів, способів і прийомів для управління суспільством, виконання функцій держави;

5) має організаційно-економічну основу — єдину державну бюджетну, грошову, банківську системи, державну власність;

6) легітимна система — визнана народом, діє на основі й у межах права;

7) ефективність дії визначається людським фактором — професіоналізмом державних службовців, їх спеціальним статусом, гарантіями зайнятості і соціального захисту [2, с. 145].

Ознаку легітимності механізму держави підтримують російські вчені, зокрема Піголкін А.С., Головистикова А.Н., Дмитрієв Ю.А., Саїдов А.Х.

Легітимність, на їх думку, — сутнісна властивість державної влади. Термін "легітимність" історично виник на початку ХІХ ст. у Франції для характеристики державної влади як влади законної. З часом обсяг змісту цього терміна розширився. Легітимність стала означати не тільки законність походження і способу установлення влади, але і такий стан влади, коли громадяни (піддані) держави визнають (згодні, переконані) право даної влади наказувати їм той чи інший спосіб поведінки [3, с. 185].

Вагомий внесок у теоретичну розробку поняття легітимності вніс німецький філософ М. Вебер. Відповідно до розробленої ним класичної теорії легітимність характеризують дві фундаментальних ознаки: визнання влади, реалізованої існуючими інститутами держави, і обов'язок індивідів їй підкорятися. Сутнісна характеристика легітимності також полягає в тому, що це саме уявлення (переконання) громадян про державну владу, що є присутнім у їхній свідомості.

М. Вебер виділив три основних типи легітимності:

– легітимність, що базується на традиції (традиційна, наприклад монархічна, влада);

– легітимність, заснована на харизмі (священному дарунку), що володіє лідер, вождь;

– легітимність, заснована на раціональному (демократичному) ладі і процедурах державної влади.

Іншими словами можна визначити наступне:

- традиційний тип легітимності - базується на вірі в священний характер звичаїв, традицій, норм, які протягом століть регулювали життя і поведінку людей. Влада тут освячена авторитетом існуючих патріархальних устоїв і релігійних

звичаїв. Освячені звичаєві норми є основою таких сталих у суспільстві відносин, які постають як відносини управління і слухняності. Вони тактично вказують, хто володіє правом на владу, а хто зобов'язаний підкорятися цій владі. Причому, традиційні норми розглядаються суспільством як дещо непорушне, а відхід від них, їх порушення приводить до певних санкцій. Характерною особливістю традиційного типу політичної влади є відсутність динамізму. Протягом тривалого періоду політична влада, політична система функціонує без істотних змін. Це пояснюється тим, що традиції панують над людьми, а тому відносини панування і підкорення перманентне відтворюються з покоління в покоління. Глибокий консерватизм пронизує всю систему влади, і традиція стає основою обґрунтування, політичної влади панівною елітою.

Традиційні норми як для пануючих, так і підвладних набувають зобов'язуючого характеру. Традиції повинні суворо дотримуватись пануючими колами, інакше вони ризикують втратити свою легітимність в очах широких мас. У якості прикладів традиційного типу влади можна привести суспільства давніх східних імперій (Єгипет, Персія, Китай), середньовічної Європи. Із сучасних суспільств до цього типу певною мірою можна віднести Саудівську Аравію, Бахрейн, Кувейт, Оман. Характерною особливістю традиційного типу є також те, що влада тут набуває, як правило, персоніфікованого характеру;

- харизматичний тип легітимності - (від грец. - *harisma* - божественний дар), заснований на вірі у виняткові якості, природній дар, тобто харизму керівника, якого інколи обожнюють, створюють культ особистості. Харизматичний спосіб легітимації часто спостерігається в періоди революційних змін, коли нова влада для визнання населенням не може спиратися на авторитет традицій чи демократично виражену волю більшості. В цьому випадку свідомо культивується велич самої особистості вождя, авторитет якого освітлює інститут влади, сприяє їх визнанню і прийняттю населенням. Харизматична легітимність базується на вірі та на емоційному, особистому відношенні вождя та мас;

- регіонально-правовий тип легітимності - заснований на вірі в силу права, закону, на визнанні добровільно прийнятих загальних правил, встановлених юридичних норм, які спрямовані на регулювання відносин панування і підкорення. Характерною формою даного типу влади є конституційна держава, юридичні норми якої, з одного боку, визначають правила її функціонування, а з іншого - самі стають об'єктом для зміни у відповідності з узаконеними процедурами. Легітимація політичної влади пануючих кіл тут заснована на законі. Пануюча еліта обґрунтовує свої претензії на владу встановленим законодавством, перш за все конституцією. Саме конституція як основна норма визначає ті правила, яких повинні дотримуватись пануючі і підвладні. До цього типу політичної влади можна віднести більшість сучасних суспільств. Насамкінець підкреслимо, що мова йшла про ідеальні типи політичної влади.

В реально функціонуючій політичній владі найчастіше поєднуються названі типи при перевазі одного з них. Жодна влада не є тільки традиційною, харизматичною чи регіонально-правовою, в ній поєднані всі три типи, один із яких домінує.

У наш час багато держав переживають кризу легітимності, що виявляється в політичній нестабільності, державних переворотках, глибокій соціально-економічній кризі. Це супроводжується втратою довіри владі, розчаруванням у цілях, методах політики і в самих політиках. Звичайно, попередити втрату легітимності можливо.

Якщо політики вміють рахуватись згідно з інтересами і запитами мас, то втрачена легітимність відновлюється.

Це залежить від суб'єктів політики, інтелектуальних якостей політичної еліти. Таким чином, політична влада — реальна здатність соціальної спільності чи певного індивіда до виявлення своєї волі у політиці на основі осмисленого політичного інтересу і сформованих політичних потреб.

Особливостями політичної влади є: здатність суб'єкта влади виявити політичну волю; охоплення всього політичного простору взаємодією різних політичних суб'єктів; наявність політичних організацій, через які суб'єкт політичного волевиявлення здійснює політичну діяльність; осмислення політичного інтересу і політичних потреб; забезпечення суб'єкта політичної влади соціального панування в суспільстві.

У традиційній легітимності влади звичайно виділяють геронтологічну (влада старійшин), патріархальну (влада вождя племені), патримоніальну (влада монарха) та інші різновиди [4, с. 185].

Раціональна легітимність — це легітимність державної влади, при організації і реалізації якої строго дотримуються права людини, загальні правові принципи і правопорядок у суспільних волевиявленнях підлеглих і технократична легітимність.

Очевидно, що в чистому виді жоден із зазначених типів легітимності не існує. Кожній державі відповідає те чи інше сполучення типів легітимності.

Сьогодні веберівська типологія має, скоріше, історико-пізнавальну цінність і не є повною мірою актуальним інструментарієм сучасних досліджень держави і політичної системи.

Легітимність має своєю основою впевненість громадян у тому, що владний суб'єкт має право приймати рішення, котрі слід виконувати незалежно від того, чи подобаються вони виконавцям. Легітимність — це й упевненість у тому, що чинна влада є гідною і найкращою в певних умовах, навіть якщо вона припускається помилок.

Сучасна раціональна (легальна) легітимність виявляється далеко не однозначним, але багатограним і багатоплановим явищем. Звичайно в останньому виділяються чотири різновиди:

- плюралістичні демократії, що визнаються більшістю громадян як легітимні;
- авторитарні-бюрократичні режими, де основні права і свободи дотримуються лише частково;
- тоталітарні режими, не підтримувані більшістю громадян держави;
- режими, щодо яких не існує ні визнання, ні неприйняття тих, кому належить влада. Це найбідніші країни Азії й Африки, де безглуздо навіть порушувати питання про легітимність влади, оскільки ця проблема відсутня у свідомості людей.

Поряд з типологією звичайно виділяються підстави (джерела) легітимності влади. До них відносяться:

- ідеологічні принципи і переконання громадян у справедливому і передовому характері державної влади (політичного ладу);
- прихильність до структур (механізму) і нормам державної влади, що базується на довірі до традиційної і устояної системи влади (наприклад, традиції парламентаризму у Великобританії);
- відданість влади завдяки позитивній оцінці особистих якостей суб'єктів влади (президента, прем'єр-міністра); на відміну від харизматичної легітимності, тут в основі покладений раціональний розрахунок громадян у їх відношенні до політичного

лідера (президент США повинен мати персональну легітимність, але при цьому не зобов'язаний бути харизматичним вождем);

– політичний (чи державний) примус; він існує при будь-якому політичному режимі, але, мабуть, чим нижче рівень легітимності, тим сильніше примус; у той же час є границя у використанні сили, перейшовши яку державна влада знаходить силу не як джерело легітимності, а, навпаки, як фактор її неминучого падіння.

Можна також говорити про ступінь (рівні) легітимності державної влади. Очевидно, що влада не може бути однаково легітимна для всіх шарів населення, у всіх своїх проявах (суб'єктах, діях). Причому чим нижче рівень легітимності, тим більше насильства необхідно для утримання влади.

При цьому, ми вважаємо, режим може залишатися легітимним при вираженій недовірі до окремих інститутів або керівників держави. Сам президент може бути непопулярним, але це аж ніяк не означає недовіри до інституту президентства. Якщо президент обраний відповідно до закріплених в конституції демократичних процедур, то реалізована ним державна влада легітимна, незважаючи на ступінь довіри до нього населення. Сказане означає необхідність розмежування понять легітимності влади і довіри до політичних (державних) інститутів або до популярності їх керівників.

Кельман М.С. та Мурашин О.Г. визначають, що механізму держави притаманні такі властивості:

Він складається з особливої групи людей, які відокремились від суспільства і займаються тільки тим або головним чином тим, що управляє.

Державні органи, що утворюють його, підпорядковані один одному.

Уособлення окремих ланок механізму і перетворення їх у домінуючу силу саме і є показником кризи політичної влади, яку періодично переживає держава.

Кожний орган наділений владними, обов'язковими для всіх повноваженнями. Виступаючи від власного імені, державний орган діє як орган державного володарювання.

Обов'язкова наявність організаційних і матеріальних засобів примусу [5, с. 112].

Хропанюк В.Н. визначає, що тільки чотири ознаки властиві механізму держави, погоджуючись з думкою Корельського В.М., та додаючи нового змісту в ознаки механізму держави.

По-перше, механізм держави складається з людей, що спеціально займаються управлінням (законотворчістю, виконанням законів, їх охороною від порушень).

По-друге, державний механізм являє собою складну систему органів і установ, що знаходяться в тісному взаємозв'язку при здійсненні своїх безпосередніх владних функцій.

По-третє, функції всіх ланок державного апарата забезпечуються організаційними і фінансовими засобами, а в необхідних випадках і примусовим впливом.

По-четверте, механізм держави покликаний надійно гарантувати й охороняти законні інтереси і права своїх громадян. Сфера владних повноважень державних органів обмежується правом, що максимально забезпечує гармонічні, справедливі відносини між державою й особистістю [6, с. 135].

Отже, поняття механізму держави розкривається через характерні риси або ознаки, що дозволяють відмежувати його як від недержавних структур у політичній

системі суспільства, так і від окремо узятих державних органів та інших державних організацій.

По-перше, механізм держави — це система державних організацій, заснована на єдності принципів його організації і діяльності, закріплених у Конституції України, Законах України.

По-друге, механізм держави характеризується складною структурою, що відбиває певне місце, що займають у ній різні види і групи (підсистеми) державних організацій, їх співвідношенням і взаємозв'язками. При цьому необхідно враховувати, який системоутворюючий фактор структури державного механізму у відповідних історичних умовах даної держави закріплений у його конституції.

По-третє, між державним механізмом і функціями держави існує тісний зворотний зв'язок. Так функції сучасної Української держави здійснюються, одержують своє реальне втілення, знаходять життя за допомогою державного механізму, за допомогою діяльності всієї системи поєднаних ним і взаємозалежних між собою державних організацій.

Разом з тим від функцій держави залежить структура державного механізму, оскільки вони безпосередньо впливають на виникнення, розвиток і зміст діяльності тих чи інших організацій держави.

По-четверте, механізм держави для забезпечення покладених на нього задач управління справами суспільства, впливу на складні соціальні процеси і сфери, виконання пов'язаних з цим державних функцій володіє необхідними матеріальними засобами, так званими «речовинними придатками», на які спираються у своїй діяльності окремі державні організації і без яких не може обходитися жодна держава.

Особливість цих придатків у тім, що вони виділяються в механізмі держави не як самостійні частини (елементи), а саме як «речові придатки» останніх [7, с. 100]. До них відносяться різні матеріальні цінності, бюджетні засоби, майно, спорудження, підсобні приміщення та ін. У розглянуті матеріальні засоби, «речові придатки» механізму держави не входять органи місцевого самоврядування, партії, профспілки й інші суспільні об'єднання. Їх не слід змішувати. Останні співвідносяться з державним механізмом як складові елементи єдиної для даного суспільства політичної системи.

Професор Львівського університету Андрусак Т.Г. виділяє тільки три ознаки механізму держави:

1) це ієрархічна система, тобто система, побудована на засадах субординації та координації. Політико-організаційну основу системи складають органи держави, територія держави, збройні сили та інші державні військові формування, державні символи, столиця держави;

2) це цілісна система внутрішньо організованих елементів, яка має єдині принципи побудови і єдині завдання та цілі діяльності. Кожний із суб'єктів механізму держави як його системний елемент є органічно обумовленим усіма іншими його елементами і функціонуванням системи в цілому;

3) це система, яка має чітку структуру з певними зв'язками між її елементами. Первинними елементами є державні органи [8, с. 27].

Можна робити висновок, що в цілому поняття механізму держави має свої певні ознаки, які дозволяють провести лінію розмежування між даним поняттям і недержавними структурами в політичній системі суспільства. Найбільш загальні характерні ознаки механізму держави виражаються в наступному:

По-перше, механізм держави складається з людей, що спеціально займаються управлінням, що виражається в законотворчості, виконанні законів, охороною законів від порушень.

По-друге, державний механізм представляє собою складну систему органів, установ і підприємств, які перебувають у тісному взаємозв'язку при здійсненні своїх функцій. Механізм держави характеризується складною структурою, що відбиває певне місце різних видів й груп державних організацій, їх співвідношенням і взаємозв'язками. У свою чергу, апарат держави є первинним елементом механізму держави. Він складається з органів держави які пов'язані між собою відносинами субординації й координації, будучи носіями владних повноважень, беруть участь у вирішенні найбільш загальних завдань держави й здійсненні його функцій. Кожний державний орган являє собою відносно самостійне, структурно відособлене ланку державного апарату, створювана державою з метою здійснення строго певного виду державної діяльності, наділена відповідною компетенцією й, що опирається в процесі реалізації своїх повноважень на організаційну, матеріальну й примусову силу держави.

По-третє, функції всіх ланок державного апарату забезпечуються організаційними й фінансовими засобами, а в необхідних випадках і примусовому впливі.

По-четверте, механізм держави покликаний надійно гарантувати й охороняти законні інтереси й права своїх громадян.

По-п'яте, між державним механізмом і функціями держави існує тісний зворотний зв'язок. Функції сучасної України здійснюються, одержують своє реальне втілення, знаходять життя за допомогою державного механізму, за допомогою діяльності всієї системи поєднаних ним і взаємозалежних між собою державних організацій.

Механізм держави, як і механізм державної влади, являє собою, таким чином, матеріалізоване, безпосереднє існування самої держави, це реальна організаційно-матеріальна сила.

Список джерел та літератури:

1. Теория государства и права: Учебник для вузов /Под ред. проф. В.М.Корельского и проф. В.Д.Первалова. – М.: Инфра-М, 2002. – 616 с.
2. Скаун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): Учебник. – Харьков: Эспада, 2005. – 840 с.
3. Теория государства и права: Учебник /Пиголкин А.С., Головистикова А.Н., Дмитриев Ю.А., Саидов А.Х., Под ред. А.С.Пиголкина. – М.: Юрайт-Издат, 2005. – 613 с.
4. Теория государства и права: Учебник /Пиголкин А.С., Головистикова А.Н., Дмитриев Ю.А., Саидов А.Х., Под ред. А.С.Пиголкина. – М.: Юрайт-Издат, 2005. – 613 с.
5. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права: Підручник. – К.: Кондор, 2006. – 477 с.
6. Венгеров А.Б. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов. – М.: Новый Юрист, 1998. – 624 с.
7. Теория государства и права. Курс лекций /Под ред. Н.И.Матузова и А.В.Малько. - М.: Юристъ, 1997. - 672 с.
8. Андрусак Т. Г. Теорія держави і права: Навчальний посібник. - Львів: Фонд "Право для України", 1997. - 198 с.

Поступила в редакцію: 22.12.2006 г.